

ORTAQ DİL MƏSƏLƏSİ

İndi türk aləmini düşündürən ən mühüm problemlərdən biri ortaq türk dili məsələsidir. İnananlar, bu sahədə canla-başla çalışanlar, əmək sərf edənlər var və bunlar xoşdur. Mən onların böyük əhəmiyyəti olan xeyir-xah fəaliyyətini, ümidli bir gələcəyə aparan sağlam yolda olduqlarını alqışlayıram və onların fəaliyyətinin öleyhinə deyiləm. Lakin bu başdan deyim ki, indiki şəraitdə mən bu məsələyə o qədər də nikbin baxmıram. SSRİ süqut etdikdən sonra ortaya çıxan ortaq türk dili problemi XX əsrin əvvəllərindəki hadisələri xatırladır. O zaman da bir sıra körkəmli türk alimləri, böyük sənət adamları ortaq dil yaratmaq üçün mübarizə aparmış, hətta öz əsərləri ilə nümunələr verməyə çalışmışlar. Bu, böyük ideyadır, bəşəri əhəmiyyətə malikdir. Lakin deyilən tərzlərdə və dediyimiz kimi, xüsusilə indiki şəraitdə bunun icrası mənim nəzərimdə qeyri-mümkündür.

Mühüm təşəbbüslərdən biri budur ki, türk xalqı üçün vahid əlifba düzəltmək vacibdir. İkinci bir mühüm təşəbbüs də türk xalqları üçün ümumiləşmiş, vahid terminologiya yaratmaq ideyasıdır. Bu fikrə əsasən, müxtəlif türk dillərindən vacib ümumiləşmə elementləri, xüsusilə əsas terminoloji leksikani götürmək və ortaq bir dil yaratmaq mümkündür.

Əlifba düzəltmək olar. Bu, türk xalqlarının əlaqəsini artırır, biri digərinin ədəbi-elmi inkişafına bələd olar, birgə mədəni inkişafa təkan verir. Lakin bunun bütün türk xalqlarının bir-biri ilə anlaşması üçün elə bir rol ola bilməz. Əlifba dil deyil. Müxtəlif dillərdən ümumi terminologiya əsasında dil yaradıb bu xalqların hamısının ünsiyyət vasitəsinə çevirmək də ağlabatan deyil. Bu ona görə çətindir ki, bir çoxlarının yanlış olaraq zənn etdikləri kimi, türk dilləri bir dilin «ləhcələri» deyil, min illər boyu inkişaf etmiş, öz fonetik sistemi, leksik tərkibi və qrammatik quruluşu ilə bir-birindən fərqlənən müstəqil dillərdir. Uyğur dilinin 3-4-cü əsrlərdə meydana çıxan yazıları var. Görkəmli türk və rus tədqiqatçıları qədim özbək dilindən danışırlar. Ümumxalq Azərbaycan dilinin 3-5-ci əsrlərdə təşəkkül tapdığı barədə əsaslı tədqiqatlar var. Digər türk dilləri də belə.

Təbii ki, türk dilləri arasında böyük yaxınlıq da var. Hamısı bir kökdəndir, bir protodilin törəmələridir. Yaxınlıq olmasa, onları qohum hesab etmək də olmazdı. Hind-Avropa xalqları da, Slavyanlar da bu cür artmış, inkişaf etmiş və fərdiləşmişlər. Bu, təbii-tarixi bir prosesdir.

Amma ümumən bu ideya mümkünsüz də deyil. İnsan (mən bu ideya uğrunda mübarizə aparan türk insanını deyirəm) ağıllı olsa, böyük bir millətin gələcəyini nəzərə alsın, öz nəfsini, öz mənafeyini ikinci plana keçirə bilsə, bu, mümkündür. Çox böyük şərtləri var. Birinci və həlledicə şərt ondan ibarətdir ki, böyüklü-kiçikli bütün türk xalqları yaxın və dost olmalı, hər biri o birinin sözünü deməlidir, səmimi olmalıdır. Təbiət, bəlkə də qədim türkün öz cəsurluğu ona ərazi cəhətdən yaxın olmaq, bir sıra ilə, bir-birinə yaxın ərazilərdə yerləşmək xoşbəxtliyini bəxş edib. Balkandan başlayıb Pamir dağlarına qədər türk xalqları ardıcıl düzülüb. Bir vaxtlar - Sovet dövründə təcrid olunma halları var idi, Azərbaycan ortada məcburi olaraq şərq ilə qərb arasında əlaqəni kəsirdi. lakin indi belə bir çətinlik yoxdur və Azərbaycan əraziləri şərq ilə qərb arasında gediş-gəliş üçün bütün qapılarını açmış, açıq yol yaratmışdır. Amma ən çətin məsələ mənəvi birlik məsələsidir. Bu xalqlar mənəvi cəhətdən birləşməlidir. Demirəm vahid

*Qazanfər KAZIMOV,
professor*

imperiya yaratmalıdır. Müasir səviyədə birlik və dostluq, daha doğrusu, qardaşlıq olmalıdır. Ümumi bir qurum - siyasətlə məşğul olmayan bir ağsaqqallar şurası yaratmaq və onların vasitəsilə türk xalqlarını məhz belə bir baxımdan, dil, ünsiyyət, mədəniyyət birliyi baxımından yönətmək lazımdır. Həmin qurum hər bir türk xalqının yalnız bir nümayəndəsinin iştirakı ilə qurulmalıdır. Hər biri bərabərhüquqlu olmalıdır. Hər bir xalq tərəfindən vəsait ayrılmalıdır. Onlar türk xalqlarının birliyinin zədələnməsi hallarına qarşı mübarizə aparmalıdır. Onların təmsil etdikləri xalqlar onların ideyalarını qoruyulmalıdır.

Bu qurum müəyyən müddət müzakirələrlə ən çox inkişaf etmiş türk xalqlarından birinin dilini seçməlidir. Rus dili bütün slavyan xalqlarının ümumi anlaşma dili olduğu kimi. Seçilmiş dil hər bir türk ölkəsində orta və ali məktəblərdə tədris edilməlidir. Belə olarsa, bir onillik müddətində bu və ya digər bir türk xalqı nümayəndələrinin o biri ilə anlaşması üçün çətinlik qalmaz. Əgər belə olarsa, ortaq dil məsələsi uzun illərin müzakirələrinə son qoymuş olar və türk xalqları bir-birini başa düşməkdə çətinlik çəkməz. Təbii ki, seçilmiş dilin hegemonluğundan söhbət getmir. Ehtiram və qarşılıqlı hörmət əsas olmalıdır. Ən başlıcası: belə olarsa, türk aləmi bütün keçmiş böyük şöhrətini bərpa edə bilər.

Lakin bu da çətin və indiki halda mümkünsüzdür. Çünki belə bir proses istənilsə, onun iki böyük düşməni var: 1) daxili düşməni - özünü feodal kimi aparan yerli hakimlər və 2) qərbi Avropa və Amerika.

İndiki hakimlər bu işin xeyrinə desələr, danışıqlar da, onların əsas işi sərvətini artırmaq və hakimiyyətini uzatmaqdır.

Qərbi Avropa və Amerika isə türkün keçmiş şöhrətini və hegemonluğunu unutmamışdır. Böyük liderlərinin etirafına görə, onlar daim türk birliyi barədə söz-söhbəti dərhal baltalamaq üçün hazırdırlar və keşikdədirlər. Onlar türk birliyi, ərəb birliyi kimi ideyaların qatı düşmənləridir.

Bütün bunları fikirləşdikcə, mən bu nəticəyə gəlirəm ki, indiki halda ortaq dil məsələsi baş qatmaq üçün olan söz-söhbətdir və elə bir nəticə verə bilməz. Hər halda ilk növbədə türk xalqlarının dostluq əlaqələrinin inkişafına çalışılmalıdır. Sən Qarabağ uğrunda ermənilərlə qanlı döyüşlərdənsən, qardaş dediyin bəzi türk xalqları isə onunla dostluq əlaqələrini yerinə yetirir. Sən necə ortaq əlifba və ya dil yarada bilərsən? Halbuki sənənin qardaşların yumruq kimi birləşmiş olsalar, heç bir erməni o yumruğun altına düşmək istəməz və o yumruğa dözməz.

04.05.2014